

ГЕНДЕРНІ КОНФІГУРАЦІЇ В РОМАНІ ДЛЯ ДІТЕЙ ЕРІХА КЕСТНЕРА «ЕМІЛЬ ТА ДЕТЕКТИВИ»: ФЕМІННІСТЬ ТА МАСКУЛІННІСТЬ У ХУДОЖНІЙ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ

Тетяна Семенюк

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри німецької філології

Волинського національного університету імені Лесі Українки

просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна

orcid.org/0000-0001-6832-0551

e-mail: faltan@ukr.net

Анотація. У статті досліджено художню репрезентацію маскулінності та фемінності як форм гендерної ідентичності у романі для дітей Еріха Кестнера «Еміль та детективи» крізь призму літературознавчого аналізу. Актуальність теми зумовлена зростаючим інтересом сучасного гуманітарного знання до гендерної проблематики, а також недостатньою кількістю досліджень, присвячених вивченню гендерної рівності у німецькій дитячій літературі першої половини ХХ століття. Теоретичне підґрунтя роботи становлять сучасні гендерні студії, які трактують маскулінність і фемінність не як біологічно зумовлені ознаки, а як соціально сконструйовані ролі, що змінюються залежно від історичного й культурного контексту. У центрі дослідження – образна система твору, наративні стратегії та типологія персонажів, зокрема аналізуються риси маскулінності й фемінності, втілені в образах як дітей, так і дорослих. Особлива увага приділяється фігурі пані Тішбайн – матері головного героя, яка постає прикладом сильної, працелюбної та емоційно зрілої жінки. Образ матері репрезентує фемінність у поєднанні з елементами маскулінності, демонструючи цілісність, відповідальність і здатність до самостійного життєзабезпечення. Стаття доводить, що роман для дітей «Еміль та детективи» не лише виконує розважальну функцію, а і слугує важливим джерелом для осмислення соціальних ролей чоловіків і жінок у суспільстві міжвоєнної доби. Аналіз підтверджує, що дитяча література відіграє значну роль у формуванні уявлень про гендер і може бути простором для трансформації стереотипних моделей поведінки.

Ключові слова: гендер, гендерна рівність, фемінність, маскулінність, стереотипізація.

GENDER CONFIGURATIONS IN ERICH KÄSTNER'S “EMIL AND THE DETECTIVES”: FEMININITY AND MASCULINITY IN ARTISTIC REPRESENTATION

Tetiana Semeniuk

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of German Philology

Lesya Ukrainka Volyn National University,

Voly Ave., 13, Lutsk, Ukraine

orcid.org/0000-0001-6832-0551

e-mail: faltan@ukr.net

Abstract. The article examines the artistic representation of masculinity and femininity as forms of gender identity in Erich Kästner's novel for children “Emil and the Detectives” through the prism of literary analysis. The relevance of the topic is due to the growing interest of modern humanitarian knowledge in gender issues, as well as the lack of research on gender equality in German children's literature of the first half of the twentieth century. The theoretical basis of the work is provided by contemporary gender studies, which treat masculinity and femininity not as biologically determined traits, but as socially constructed roles that change depending

on the historical and cultural context. The research focuses on the imagery of the work, narrative strategies and character typology, in particular, the analysis of masculinity and femininity embodied in the images of both children and adults. Particular attention is paid to the figure of Mrs Tischbein, the protagonist's mother, who is an example of a strong, hardworking and emotionally mature woman. The image of the mother represents femininity in combination with elements of masculinity, demonstrating integrity, responsibility and the ability to provide for herself. The article proves that the novel "Emil and the Detectives" not only performs an entertaining function, but also serves as an important source for understanding the social roles of men and women in the society of the interwar period. The analysis confirms that children's literature plays a significant role in shaping ideas about gender and can be a space for transforming stereotypical behavioural patterns.

Key words: gender, gender equality, femininity, masculinity, stereotyping.

Постановка проблеми. Маскулінність та фемінінність є проявами гендерної рівності, яка в останні десятиліття є однією із ключових тем у контексті правових, соціологічних, культурних, літературознавчих та мовознавчих аспектів. Активний інтерес до гендерної рівності пов'язаний з тим, що у другій половині ХХ століття суттєво змінилися уявлення про роль жінки та чоловіка у суспільстві.

Гендерна рівність або ж прояви фемінінності та маскулінності ставали предметом дослідження як вітчизняних, так і іноземних науковців, серед яких, зокрема, О. Іващенко, К. Кесей, С. Лоуренсо, Т. Марценюк, О. Петришин, К. Новіск, О. Сучкова, А. Табачкова. На жаль, немає достатньої кількості наукових розвідок, які б ґрунтовно розкривали питання гендерної рівності у німецькомовній та німецькій літературі другої половини ХХ століття, тому і пропонуємо цю наукову працю, **мета якої** – дослідити художнє втілення маскулінності та фемінінності як проявів гендерної рівності в романі для дітей Еріха Кестнера «Еміль та детективи» крізь призму літературознавчого аналізу, зосередивши увагу на образній системі, нарративних стратегіях і типології персонажів, а також виявити специфіку гендерної репрезентації в німецькій дитячій літературі першої половини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Гендерна проблематика є питанням, яке нині не досить вивчене. Перше визначення гендеру виникло у зв'язку із феміністським аналізом «сучасного суспільства» – критикою дискримінаційного становища жінок. У статті антрополога Гейл Рубін «Обмін жінками: нотатки з приводу «політичної економії» статі» (1975 р.) гендер визначається як «комплекс угод, регулюючих біологічну стать як предмет суспільної діяльності» [7]. Девід Майєрс визначив гендер як «соціально-біологічні

характеристики, за допомогою яких люди характеризують чоловіків і жінок. Оскільки «стать» є біологічною категорією, соціальні психологи іноді посилаються на гендерні біологічні відмінності як на міжстатеві відмінності» [10].

Що таке гендер стосовно статі? Чи однакові ці поняття? Відповідь на це запитання знаходимо у Е. Гідденса, який наголошує, що стать має відношення до фізичних, тілесних відмінностей між жінкою та чоловіком, а поняття «гендер» стосується їхніх психологічних, соціальних та культурних особливостей. Розмежування статі та гендеру є фундаментальним, позаяк багато розходжень між жінкою та чоловіком зумовлюються причинами, які не є біологічними за своєю природою. Якщо стать індивіда біологічно детермінована, то рід (гендер) є культурно та соціально заданим» [8, с. 153]. На думку О. Іващенко та О. Лободинської, з природної відмінності жінок від чоловіків – репродуктивної функції – суспільство виводить усі інші відмінності: у здібностях, навичках, які можуть впливати на трудову поведінку представників різних статей [1, с. 45]. Отож, поняття гендеру є таким, що демонструє соціально детерміновані відмінності між чоловіками та жінками.

Популярна у сьогоденні гендерна теорія передбачає зміну соціальної реальності, мета якої – забезпечення гендерної рівності. Відповідно до Закону України «Про забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків та жінок» (набув чинності з 1 січня 2006 р.) (Розділ 1, ст. 1) гендерна рівність трактується як рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [2, с. 10].

Гендерна рівність – це концепція досягнення рівних прав людини між чоловіками

та жінками в трудових, сімейних та інших правових відносинах, а також зрівнянні ролі у суспільстві загалом, подолання сексизму та інших видів дискримінації [2, с. 60]. Незважаючи на приблизно рівну кількість чоловіків і жінок серед населення світу, жінки не досить представлені в різних сферах, що впливають з цього. Наприклад, чоловіків більше, ніж жінок у STEM-дисциплінах, політиці та на керівних посадах у корпораціях. Таке переважання чоловіків особливо поширене в засобах масової інформації, включаючи телевізійні програми в прайм-тайм і телевізійну рекламу, віртуальні платформи та висвітлення спортивних новин. Непропорційне гендерне представництво, яке часто називають «символічним знищенням», негативно впливає на жінок (і чоловіків також), підтримуючи явні та приховані упередження щодо жіночої статі та зменшуючи почуття самоповаги та приналежності жінок до суспільства [6].

Формування світогляду особистості формується у дитинстві, тому саме художню дитячу літературу ми вибрали об'єктом свого дослідження. Як відображення визначних культурних норм дитяча література відіграє невід'ємну роль у формуванні та розвитку суспільних поглядів. У першій половині ХХ століття йшлося про надмірне представництво чоловіків у книжках для дітей, що узгоджуються з історією гендерної нерівності в медіа та суспільстві того часу. Однак

невідомо, чи зменшилася ця упередженість останніми роками, коли все більше уваги приділяється гендерній рівності та більшій доступності книжок.

У 2021 році канадські науковці, серед яких – К. Кесей, К. Новік, С. Лоуренсо, провели наукове дослідження оцінки відносної частки чоловіків і жінок, представлених як головні герої у 3280 дитячих книжках (0–16 років), опублікованих між 1960–2020 роками. У результаті було виявлено, що хоча частка жінок-протагоністок зростає за цей 60-річний період, чоловіки-протагоністи преважують навіть останніми роками (див. Рис. 1) [6].

Сучасні теорії гендерних відносин доводять, що соціальні відмінності між чоловіками та жінками не мають біологічного походження, не є «одвічно даними», а лише набутими, приписаними індивідові суспільством». Окрім того, поняття «гендер» має множинний і ситуативний характер. Уявлення про те, що означає бути жінкою чи чоловіком, змінюється залежно від історичного і соціально-культурного контексту. Наприклад, бути чоловіком зараз та сто чи двісті років тому – абсолютно відмінні речі. Також різний досвід і відмінні суспільні очікування мають чоловіки в Україні і, приміром, у Швеції. Коли говорять про гендер, то також мають на увазі такі поняття, як «маскулінність» і «фемінінність» (соціальні уявлення про те, що означає бути чоловіком або жінкою), які відображають гендерну ідентичність.

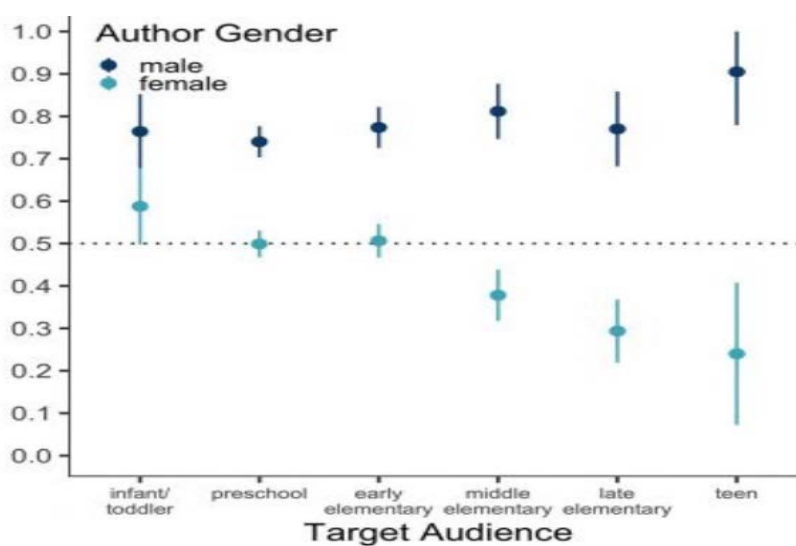

Рис. 1. Співвідношення героїв жіночої та чоловічої статі за 1960–2020 рр.

Зокрема, маскулінність у традиційній (патріархальній) парадигмі пов'язується із силою, владою, мужністю, витривалістю, агресією, неемоційністю, орієнтацію на успіх. Натомість фемінінність – це емоційність, чуйність, слабкість, жертвність, залежність тощо [2, с. 8–9].

Гендерні студії критикують традиційні уявлення про ролі чоловіків і жінок, в основі яких лежать лише репродукція та фізична сила. Натомість як альтернатива пропонуються егалітарні ролі, де чоловіки і жінки мають можливість вибирати поведінкові зразки залежно від можливостей та бажань. Маскулінні та фемінні ознаки не є сталими утвореннями, вони можуть змінюватися залежно від конкретного контексту та етапу соціалізації. Маскулінність і фемінінність формуються настільки довго, наскільки ми пов'язані із суспільством. Таким чином, гендерна ідентичність постійно перебуває в процесі конструювання [2, с. 9].

Еріх Кестнер – німецький письменник, сценарист та кабаретист. Популярний завдяки своїм гумористичним творам для дітей, а також сатиричній поезії. Він віддає багато сил пропаганді народної творчості, оскільки розуміє, що без коренів не можна виростити дерево майбутнього. У романі є очевидним домінування дітей як героїв, проте у ході сюжету у творі з'являється низка дорослих персонажів – чоловіків та жінок, які наділені певними фемінними та маскулінними ознаками та виконують свої ролі, суть яких ми і маємо на меті дослідити у пропонованій науковій розвідці.

На початку книги зустрічаємо образ жінки – пані Тішбайн, яка є найважливішим зразком та орієнтиром для головного героя Емілія. Хоча пані коротко представлена у передмові: «*Als Emil fünf Jahre alt war, starb sein Vater, der Herr Klempnermeister Tischbein. Und seitdem frisiert Emils Mutter. Und onduliert. Und wäscht Ladenfräuleins und Frauen aus der Nachbarschaft die Köpfe. Außerdem muß sie kochen, die Wohnung in Ordnung halten, und auch die große Wäsche besorgt sie ganz allein. Manchmal singt sie lustige Lieder. Manchmal ist sie krank, und Emil brät für sie und sich Spiegeleier*» [9, с. 14], проте вже із самого початку стає зрозуміло, що перед нами сильна жінка, яка не лише піклується про свого сина, а й заробляє їм обом на прожиття.

Автор роману відразу наголошує на тому факті, що пані Тішбайн не домогосподарка, вона змушена працювати перукарем через втрату чоловіка-годувальника, який помер, коли Емілію було 5 років. Вважаємо, що професія матері головного героя була вибрана не випадково, а на тлі нової моди на зачіски, які допомагали втіленню «нової жінки» у 1920-х роках. Мати Емілія цінує свою роботу: «*Sie hat den Emil sehr lieb und ist froh, daß sie arbeiten kann und Geld verdienen*» [9]. Як видно із наведеної цитати, вона радіє, що може працювати і заробляти гроші. Тому можна вважати, що жіноча зайнятність представлена у романі як привілей. Проте пані Тішбайн далека від емансипованих працюючих «нових жінок» 1920-х років, чия робота є проявом нещодавно здобутої жіночої автономії та які беруть активну участь у культурному та громадському житті свого часу. Мама Емілія працює, проте вона залюбки займається домашніми справами та піклується про сина.

У романі зустрічається ще один образ жінки – жінки-робітниця. Еміль зустрічає у редакції жінку-клерка, яка друкує тексти, виконує накази керівника – ієрархічно вищого чоловіка, тобто відрізняється від емансипованих жінок. Образ матері Емілія є повною протилежністю жінки-клерка, яка підкоряється чоловікові. Пані Тішбайн сильна і розумна, про що свідчить її вдала спроба протистояти сержанту поліції Єшке. Під виглядом фантастичної утопічної події розкривається гендерна дихотомія, в якій концепціям чоловічої статі, які ґрунтуються на застарілих традиціях, протиставляються конфігурації жіночої статі, що поєднують традиційні та сучасні аспекти. Окрім того, роман формує ще одну дихотомію, яку спостерігає дитина, – тепле ставлення матері й авторитарність батька.

Отже, якщо говорити про фемінінність у романі «Еміль та детективи», то варто зауважити на застосуванні автором прийому фемінної дихотомії, яка полягає у наявності в жіночих образах як традиційних рис – покірності, смиренності, жертвності тощо, так і нових, децю феміністичних, набутих у процесі розвитку суспільства та зміни світогляду жінки – незалежності, діловитості, самостійності тощо.

Маскулінний аспект представлений у романі через фігури Єшке та Грундайса. Пан Єшке працює сержантом у Нойштадті.

У нього буркотливий, густий голос («*eine brummige, dicke Stimme*»), і він підтримує дружні стосунки з мешканцями маленького містечка. Він ввічливий і чемний. Коли Єшке зустрічає Еміля та його матір по дорозі на залізничну станцію, він бажає юнакові хорошої дороги: «*Er wünscht dem Emil gute Reise und erkundigte sich bei der Frau Mutter nach dem werten Befinden und dem Geschäftsgang*» [9, с. 39]. Хоча Єшке здається хорошим, Еміль боїться його протягом усього роману. Разом з іншими учнями середньої школи Еміль розмалював пам'ятник у Нойштадті і тепер боїться, що сержант бачив, як він це робив. Однак Єшке не виявляє жодних ознак бажання притягнути Еміля до відповідальності, або він справді не помітив його, або він настільки добродушний і розуміючий, що пробачив йому витівку.

Зовсім інший тип маскулінності, порівняно з Єшке, представлений дорослою чоловічою фігурою, злодієм на ім'я Грундайс. Вперше у творі він з'являється у прямій опозиції до жінки, яка в'язала гачком шарф: «*Neben dem schrecklich schnaufenden Mann saß eine Frau, die an einem Schal häkelte. Und am Fenster, neben Emil, las ein Herr im steifen Hut die Zeitung*» [9, с. 34]. На відміну від жінки, чоловік у купе, маючи багато вільного часу, читав газету. Таке зображення фігур у тексті допомагає чіткіше розуміти гендерні стереотипізації чоловіків та жінок у вільний час. Зовнішній вигляд чоловіка у капелюсі теж має велике значення для гендерної стереотипізації та типу маскулінності, яка притаманна була 1920 рокам: «*Warum der Mann nur immer den Hut aufbehielt? Und ein längliches Gesicht hatte er, einen ganz schmalen schwarzen Schnurrbart und hundert Falten um den Mund,*

und die Ohren waren sehr dünn und standen weit ab» [9, с. 78]. Чоловік мав зовсім вузькі вуса та у своєму капелюсі виглядав досить елегантно, окрім того, від часто проводить час у кафе, де зустрічаються митці, що й характеризує його як денді, тонку та творчу натуру.

Таким чином, можемо говорити про те, що образ Грундайса наближається до типу фемінізованого «нового чоловіка», який цінує естетику, ходить у театр, кіно, кафе. Діяльність чоловіка, його вільний час нагадують фемінізовану поведінку. На додаток до цієї «фемінізованої» маскулінності у Грундайса є ознаки недосконалої фізичної форми, які, як видно із вище наведеної цитати, полягають у зморшках навколо рота та тонких, широко відстовбурчених вухах, які суперечать ідеальному образу. Сон у романі пронизаний просторово інсценованими гендерними конструкціями, у сні персонажі справжні, не такі, якими себе представляють. Так, Грундайс, який наснився Емілю, відламує у сні шоколад і замість того, щоб запропонувати дитині, сам жадібно його їсть. Така поведінка персонажа свідчить про егоцентризм та егоїзм дорослого чоловіка. Впродовж оповіді Еміль втікає від агресивної та загрозової маскулінності до прихистку люблячої, турботливої та безкорисливої матері. Ці сцени відображають традиційну гендерну дихотомію – авторитаризм чоловіка та м'якість жінки.

Отож, роман Еріха Кестнера «Еміль та детективи» слугує важливим джерелом для осмислення соціальних ролей чоловіків і жінок у суспільстві міжвоєнної доби. Аналіз підтверджує, що дитяча література відіграє значну роль у формуванні уявлень про гендер і може бути простором для трансформації стереотипних моделей поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Івашенко О., Лободина О. Гендерна сегрегація чи гендерна асиметрія на ринку праці: теоретичні засади та емпіричні прояви при працевлаштуванні в Україні. *Український соціум*. 2013. № 1. С. 43–62.
2. Марценюк Т. Гендерна рівність і недискримінація : посібник для експертів і експерток аналітичних центрів. Київ, 2014. 65 с.
3. Петришин О. Гендерна рівність. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 3 : *Загальна теорія права*. 2017. С. 60.
4. Сучкова О. Проблеми гендерної рівності в українській літературі II пол. XX ст. (на матеріалі комедії В. Минка «Не називаючи прізвищ»). *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2010. Вип. № 3. С. 187–190.
5. Табанова А. Гендерна політика в Україні: проблеми та рішення. Атлант ВОИ СОІУ. Одеса. 2017. 189 с.
6. Casey K., Novick K., Lourenco S. F. Sixty years of gender representation in children's books: Conditions associated with overrepresentation of male versus female protagonists. *PLoS ONE* 16(12): 2021. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260566> (дата звернення: 12.05.2025)

7. Gayle R. The traffic in women: Notes on the “political economy” of sex. Toward an Anthropology of Women. New York, 1975.
8. Giddens A. Sociology. 5th edition. Manchester. 1121 p. URL: <https://www.shortcutstv.com/text/giddens5th.pdf> (дата звернення: 12.05.2025).
9. Kästner E. Emil und die Detektive. Aufl. 39. Zürich. 1994. 137 S.
10. Myers D. Social Psychology. 7th ed., 2006.

REFERENCES

1. Ivashchenko, O., Lobodynska, O. (2013). Henderna sehrehatsiia chy henderna asymetriia na rynku pratsi: teoretychni zasady ta empirychni proiavy pry pratsevlashtuvanni v Ukraini [Gender Segregation or Gender Asymmetry in the Labour Market: Theoretical Foundations and Empirical Manifestations in Employment in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium*. № 1. Pp. 43–62. [in Ukrainian]
2. Martseniuk, T. (2014). Henderna rivnist i nedyskryminatsiia: posibnyk dlia ekspertiv i ekspertok analitychnykh tsestriv [Gender Equality and Non-discrimination: a Guide for Think Experts]. Kyiv, 65 p. [in Ukrainian].
3. Petryshyn, O. (2017). Henderna rivnist [Gender equality]. *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia: u 20 t. T. 3: Zahalna teoriia prava*. Pp. 60. [in Ukrainian]
4. Suchkova, O. (2010). Problemy hendernoi rivnosti v ukrainskii literaturi II pol. XX st. (na materialii komedii V. Mynka «Ne nazyvaiuchy prizvyshch») [Problems of Gender Equality in Ukrainian Literature of the Second Half of the Twentieth Century (Based on the Comedy by V. Minko ‘Without Naming Surnames’)]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho humanitarnoho universytetu. Ser, Filolohiia*. 2010. Vyp. № 3, pp. 187–190. [in Ukrainian].
5. Tabanova, A. (2017). Henderna polityka v Ukraini: problemy ta rishennia [Gender Policy in Ukraine: Problems and Solutions]. Atlant VOY SOYU. Odesa. 189 p. [in Ukrainian].
6. Casey, K., Novick, K., Lourenco, S. F. (2021). Sixty years of gender representation in children’s books: Conditions associated with overrepresentation of male versus female protagonists. *PLoS ONE*. 16(12). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0260566> (date of access: 12.05.2025). [in English].
7. Gayle, R. (1975). The traffic in women: Notes on the “political economy” of sex. Toward an Anthropology of Women. [in English].
8. Giddens, A. (2021). Sociology. 5th edition. Manchester. 1121 p. Retrieved from: <https://www.shortcutstv.com/text/giddens5th.pdf> (date of access: 12.05.2025). [in English].
9. Kästner, E. (1994). Emil und die Detektive. Aufl.39. Zürich. 137 S. [in German].
10. Myers, David G. (2006). Social Psychology. 7th ed. [in English].

Дата надходження статті: 26.06.2025

Дата прийняття статті: 02.07.2025

Опубліковано: 30.09.2025